

PAL BERIUSHI OSIMLIKLERDIN JABAYI TUUIS IN KARAKALPAKSTAN REPUBLIC

Bekbergenova Gauhar Sadatdinovna

Annotasia

In our MA'mleketimizde, many of the common plant baikalar bar ha'm Olar are not used in sharwashiliq jumis. Jan'a sortlardi jaratiliwi, selekciyanin 'rawajlaniwi bir Yaki basqa Tu'rlerdin' jabayi turlerinen alinbaqta.

Egilgen ekologik ta'sirlerge(joqari ha'm pa's temperaturalar, qurg'aqshiliq, shorlaniw, suw tasqini ha'm basqalar), sonin' menen bir qatarda keselliklerge, ziyankeslerge ha'm hokazalarg'a salistirg'anda qarsiliq kibi biologic qa'siyetlerge iye bolg'an osimliklerdin' jabayi tuwislari dep atasaqta boladi. Biz jetistirgen o'simliklerdin' jabayi turlerin toliq ha'm toliq emes isletpesten paydalanamiz. Bizge belgili o'sirilip atirg'an sortlardi olardin' jabay tu'rleri menen giybridizatsiya immunitetinko'beytiriw, ekstremal meteorologik ta'sirlerge o'nimnin' san – sipati, osimliklerdin' du'zilisine (Nikitin Bondarenko 1973 23-27) salistirg'anda en' radikal jol.

Sol ko'z qaras penen awil xojaligin rawajlandiriw ushin, tabiyatta jetistirilip atirg'an o'simliklerdin' jabayi tu'rlerin saqlap qaliw ha'm olardan paydalana biliw ju'da' u'lken a'hmiyetke iye. A'meliy jumislar soni ko'rsetedi, jabayi o'simliklerdi jalip qiliw,kobeytiriwde ken' imkaniyat esiklerin aship beredi. Na'tiyjede egin egilgen o'simlikler jabayi jaqin tuwislarinin' tu'rleri qimmatli sapali o'nim esaplanadi. Olardin' sin-sipati bizlerdin' bilimimizdin' o'siwi ha'm nasillik belgilerinin' jan'alaniwi menen bayiydi. Jabayi o'simlikler tuwisinin' tu'rleri joq bolip ketiliwi ha'm germplazmanin' tiykarinan qaytarilmaytug'in bo'limi insaniyat ushin qa'dirli potentsial genetic meterialdi jog'altiwdi an'latadi. (Tahtojan 1938,37). Biz adamlar jabayi o'simlik florasina mu'taj bolamiz. Olardin' qaysi biri ma'deniylestiriliwi keleshekte jan'a sortlardi shig'ariw ushin germplazmag'a mu'taj boladi. Ta'biyatimizdin' genetic baylig'I tez pa'seyewi qa'wpi astinda, sebebi Birlesken Milletler Sho'lkemi ja'ha'n aziq-awqat ha'm awil xojalig'i assotsiatsiyasi Vavilov orayinda jetistirilgen o'simliklerdin' kelip shig'iw orayina mas keletug'in aymaqlarda saqlaniw ma'seleleri ko'rip shig'ildi. Biraq bul ko'rip shig'iliw toliq na'tiyje bermedi. Bizlerdin' pikirimizshe, ja'han genefondin saqlawdi a'melge asiratug'in o'simliklerdin' jabayi tu'rlerinin' en' joqari da'rejedegi konsentratsiya orinlarin aniqlaw maqsetke muwapiq. Orayliq Aziya awil xojalig'i o'simliklerdin' kelip shig'iw orayinin' tiykari ha'm ko'plep eginlerdin' (miywe , goza ot-jem ha'm basqalar) payda boliw orni esaplanadi. O'z

florasında endemic ha'm a'jayip tu'rlerge iye. Bul o'simliklerdin' tuwislari bolip, olardi genefondta paydalaniw ushin saqlap qaliw kerek. Bizge belgili son'g'I jillarda ko'plep tu'rler aralig'ında kemeyiw gu'zetilgen ha'tte joq bolip ketiw qa'wpi da gu'zetilgen. Ha'zirgi waqıtta jabayi o'simlikler, gozalar, miyweler, piyaz, ot-sho'p ha'm basqa o'simlikler tu'rleri kemeyip barmaqta. Sanaattin' tez pa't penen rawajlaniwi, jer maydanlardin' o'siwi, qalalardin' o'siwi, xaliqtin' saninin' artiwi ha'm biosfera menen baylanisli pataslaniw jabayi floranin' tu'rleri ha'm o'simliklerdin' jabayi tuwislari joq boliwina alip kelmekte

Пал бериўши өсимликлер пал ҳарреси тәрпинен нектари жийнап алинатугын аўа м алар арқали қайта ислениў на тивжесинде палг а алинатуг ын о сымлықлерге айтылады. Пал бериўши өсимликлер арасинда пал беретуг ын хәм перга беретуг ын о сымлықлерди ажирата билиў керек. Өсимлик шан лари де аўа ррелер о миринде айтарлиқтай рол айнайды. Аўа ррелер гүл шаңларин артқи аяг и менен игаллап тиг излайди. Кейин үстине пал қуяди. Бунда сүтли қишқил ашиў болип сүт кислотасы ажиралади. Бундай түрде таярланип өсимликлер шан и бузылмастан узақ ўақит сақланады. Ал перга деп аталады. Перга азотли затларга жу де бай болип онин менен аўа рренин жас личинкалари аўқатланади. Пал таза ҳалинда хәм хәр қийли кондитер өнимлери сипатинда аўқатланиўда ислетиледи.

Пал аўа рресинин палинан адамға керекли азиқ-аўқаттиң бир неше тьри алинади. Саның менен бирге адамниң ден саўлиғи ушин зарүр шөккишн де рилерде исленеди. Әсиресе, пал аўа рресинин за хәри ревматизм, язва хәм таги б. де бир Катар кеселликлерге ем балады, жоқлық организиминде қан айланисиниң жақсилаўина. нерв цистамасинин нормал ислеўине жаг дай туўдиради. Пал хәрресинин палинан алинатуг ын муминиң өзи санаатимиздин 50 ден аслам тараўинда қолланылады.

Ауил хожалиқ егинлериниң, тәбийий өсимликлердин өнимдарлиг ын ко бейтиўде. мал оти шоплердиң тухимгершилигин раўажландириўда, баҳали аўқатлиқ онимлерди алиўда санаат шийки затларин өндириўде, жа не де күшли тәсир етиўи медитсиналиқ препаратларди аярлоў ушин тәбийий байлиқларди үнемлеп пайдаланиўда хәрешилиқ а хмиетли рол айнайды. Аўа рршиликти дурис шолкемлестириў да аўқатлиқ базаларин искерлик пенен пайдаланиў хожалиқларга коьбирек пайда келтиредди. Бир Катар колхозларда

аз мийнет жумсап пал хәрресинин уяларинан алинатуғин пайда 35% тен 50 % курайди. Саның менен бирге ентомофауна менен шан ланатуғин егинлер менен шан ләң ан де алардиң өнимдарлиғи 20 -30% ке коьбэеди.

Пал бериўши өсимликлер аўа ррелердиң бирден-бир тәбийий аўқатлик ресурсы шөккишниктан, хәр бир хәрре багиўши жоқлық, жергиликли жағдайди пал хәрресинин уясин оринластриў ушин жақси билиўи керек. Себеби пал жийнаў ең алди менен, сал жердиң ўалорасина байланисли балады. Басқа жерлерге қарағанда шемиршекли жерлерден коьбирек пал жийнаўт а балады. себеби алардиң пал бериўши өсимликлеринин қурами хәр қийли. Ен ба ҳарги жийим апрель хәм май айларинда болип, ал ўақитта пал

аг ашлар ден хәм паталардан алинади, жайлаўда о жартылай май хәм июл де алинади Палшилиқта коьбинесе жабайи өсимликлер улкен рол атқаради. Пал жийнаўши ҳаррелердиң тийкарғи о ними тап мендегилерден ибарат: а) нектар (шире) болип одан ислеп жүдә көприлади; б) шан лик (атлик) ямаса гүл болип одан (перга) исленип ал үлкен аўа ррелер ушин аўқат болип хизмет етеди хәм личинкалар ушин материал болип болсапланади; в) клей болип уядан басқа затлар менен қосилип прополис, ямаса узу исленип шиғилади. Нектар қантли зат болип, ко плеген жабиқ тухимли өсимликлердин нектар безлеринен болинип жүдә көпди. Нектар безлери ко бизнесе гүллердиң найша (завяз) аўа мақалиқтиң тийкаринда (тап менинде) оринласади. Өсимликлердиң барлиг түрлеринде нектарлардиң болыниўи бирдей болмайди. Айрым ту рлеринде бир тамишидан көп емес, ал басқалари тек ғана жуқа қатламды пайда етеди. Тропикалик орхидеяларда 30 г дейин нектар боьлип жүдә көпради. Айырым мағлиўматлар бойинша эйдемги липада бир гүл 0. 15 тен 7. 46 мг. улкен гүллисинде 0, 50-11, 54 мг ға дейин нектар бо линип жүдә көпради. Малинанин гуллери орташа бир гулге 14 мг нектарға туўри келеди. Айрым ўақитлари хәр бир гулден нектар көп болмағани менен (мыс, донникте 0, 16 мг) пал бериўши өсимликлердиң гүллеринин санинин көплигине байланисли балады. Хәр қийли өсимликлердин түрлеринин нектаринин қант依лиғи алардиң сортларина қарап 5 тен 70% асқабақта, 25-35 % герчихада. 23-28 % еспартсентте, 35-45 %

айғабғарда 35-50 дейин баради. Өсимликлерде нектардин қурами да муг дари хәр қийли ўаакторларға байланисли: та бияр ша раятина, өсимлик жасина, өсиўине, тапираққа, жақтилиққа, өсимликтин қалыңлиг ина байланисли

балады. Тийкарғи балл беретүгин өсимликлерге жантақ, барбарис, тәрпке акатсия, шие, алма, ерик, шабдал, алмұрт, қауын җ. т. б. киреди.

Тийкарги перга беріуши өсимликлерге жууһсанди, кендирди, ғәлле өсимликлерин, ак теректи, мәккени коьрсетиуҗе балады. Перга беретүгин өсимликти еки тапарға бо лиуҗе балады. Биринши тапарг а самал менен шан ланиуши ольха. таполь, емен, лешина, қамыс, шавель җ. т. б. егинуи тапарға: насцкома менен шаңланиушилар. Биринши тапарга киретуҗин өсимликлердин гүллери майда, түсиз.жүда көп балады. Алардин ба ри де самал менен шанланип көп коьлемде шаңлиқларди береди, санлықтан аларда көпшилиги аўа ррешиликте пайдали.

Қарақалпақстан ўалорасинда пал беріуши өсимликлердин 200 ден аслам түри уширасади. Әсиресе шемиршек өсимликлери палшилиқта улкен рол айнайды. Қарақалпақстанда бир мә усимде бир ҳәрренин сем ясинан 15-18 кг ға дейин.жоқари сапали пал алинади.

Қарақалпақстан жабайи ўалорасинин тийкарги тәбийий пал беріуши өсимликлеринин ассотсиатсияларинин пал беріушилиги тоь мендегише: жантақ 25-35 кг, боян 20 -60 кг, ақбас 20 -45 кг, тасбақанин жууериси 8-10 кг, палати 20 -25 кг, миңбас 25-27 кг, қалуен 44-81 кг, жийде 20 -25 кг ға, тораңғил 20 -25 кг, шеңгел 32-70 кг, жузгин 1. 5-5 кг, астрагал 1-2 кг, қумпәшеги 5-7 кг ға.

Палшилиқ тараўин басқариу дизимин туптен раўажландириу тармақта насилшилиқ жумисин илимий тийкарда шолкемлестириу, палшилиқ хожалығинин искерлик онимдарлигин асириу, пал онимлерин ислеп шигариу колемин да турлерин жанеде кобейтириу пал онимин қайта ислеу бойинша заманагой технологияларды ендиликтериу, тараўдин кирип дарежесин асириу, санын менен бирге палшилиқ тараўиндаги жоқари тажрийбелерди енгизиу имканиятларга жол ашип береди. Мамлекетимизде палшилиқ аўил

хожалығинин куннен- кунге раўажланип баратирган аҳмиетли жонелислеринин бири болсапланади. Сал себепли Президентимиздин 2017- жил 16 - октябрдеги «Республикамызда палшилиқ тараўин жанеде раўажландириу шара-илажлари туўрисинда» ги қарари тараўди раўажландириудин жана имканиятларин ашип берди

Бизге белгили палшилиқ тараўин раўажландириўда осимликлердин орни жүдә улкен аҳмиетке ие. Қарақалпақстан Республикасында де бул тараў бойинша бир қанша ислер амелге асирилмақта. Бугинги кунде Қарақалпақстан Республикасында --- туқимлас--- туўис---- тур осимликлери палшилиқ тараўинда онимдарли болип болсапланади. Халқымыз пал ҳаррени жети газийненин бири деп болсаплайди, ҳақийқатинда де бул кишкене жанликтин пайдаси жүдә улкен. Пал ҳарренин уўлы заты, сути, прополиси, гулшани, бир қанша аўириўларга ем. Осимлик гулин шеттен шанландириў натийжесинде, алардин турлерин раўажландириў да жоқари оним сортларин жаратиўга шараят жаратади да онимдарлигин Малим бир дарежеде тутқын ҳаялды.

Палшилиқ тараўин заманагой илимий жантасиўлар тийкаринда раўажландириў, палшилиқ искерлигин жақси шолкемлестириў ушин жанеде қолай шараятлар жаратиў, аўил хожалығи егинлери онимдарлигин асириўда аларды пал ҳаре менен шанлатиў амелиятин кен ен жайдириў да да Озбекистан Республикасы Министрлер Шолкеминин 2023-жил 12-июн дағы «Палшилиқ тараўин қоллап-қуўўатлаў да аўил хожалығи егинлерин пал ҳаре менен шанлатиўга тийисли қосимша шара - илажлар туўрисинда»ги 239 - санли қарарин амелге асириў мақсетинде: Озбекистан Республикасы Министрлер кобинентинин 2023-жил 12-июн дағы « Палшилиқ тараўин қоллап қуўатлаў да аўил хожалығи егинлерин пал ҳаре менен шанлатиўга тийисли қосимша шар-илажлар туўрисинда»ги 239 -санли қарари қабил етилди.

Пал бериўши осимликлер пал ҳарренин тийкарги азиқлик базасы булжабиқ туқимли осимликлерден жийнап алинатугин нецтар да гүл шани.

Нектарди гултажи яки гулкесе жапрақлари, туйинше дийўали яки гүл орнинда жайласқан арнаўли нецтар безлери ислеп шигаради. Айырым осимликлерде бундай қасиетлер жапирақ балдаги, гултаж жапрақларинда яки пақалда жайласқан балады. Нецтар мугдари осимлик турине байланисли. Маселен бир гүл ислеп шигаратугин нектар мугдари Цорянтхе туўисина тийисли қошқарбеде осимлигинде 0, 16 мг га тен.

REFERENCES

1. Axmatovich J. R. In vitro rearing of trichogramma (Hymenoptera: Trichogrammatidae) //European science review. – 2016. – №. 9-10. – С. 11-13.
2. Jumaev R. A. et al. The technology of rearing Braconidae in vitro in biolaboratory //European Science Review. – 2017. – №. 3-4. – С. 3-5.
3. Жумаев Р. А. Массовое размножение трихограммы на яйцах хлопковой совки в условиях биологической лаборатории и ее применение в агробиоценозах

//Халқаро илмий-амалий конференция “Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотларининг устунлиги” мақолалар тўплами. Тошкент. – 2016. – С. 193-196.

4.Жумаев Р. А. Значение представителей семейства BRACONIDAE в регулировании численности совок в агробиоценозах //ЎзМУ Хабарлари. – 2017. – Т. 3. – №. 1.

5.Жумаев Р. А. РАЗМНОЖЕНИЯ ИН ВИТРО ВАСОН НАВЕТОР САҲ И ВАСОН ГРЕНИ АШМЕАД //Актуальные проблемы современной науки. – 2017. – №. 3. – С. 215-218.

6.Axmatovich J. R. In Vitro Rearing of Parasitoids (Hymenoptera: Trichogrammatidae and Braconidae) //Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences. – 2022. – Т. 4. – С. 33-37.

7.Suleymanov B. A., Jumaev R. A., Abduvosiqova L. A. Lepidoptera Found In Cabbage Agrobiocenosis The Dominant Types Of Representatives Of The Category Are Bioecology //The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 125-134.